

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного
управління та національної безпеки

Кафедра правознавства

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

НАГІЄВ БОГДАН МАХІРОВИЧ

УДК 341.6

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Виконання рішень Європейського суду з прав людини

081 «Право»

Подається на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Нагієв Б. М.

Керівник роботи
Пархоменко Наталія Миколаївна
доктор юридичних наук,
професор

Житомир – 2021

Висновок кафедри правознавства за результатами попереднього захисту:
до захисту допущено

Протокол засідання кафедри правознавства № __ від «__» _____ 2021 р.

Завідувач кафедри правознавства

к.ю.н., доцент

Р. Д. ЛЯШЕНКО

(підпис)

«__» _____ 2021 р.

Результати захисту випускної кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти Нагієв Богдан Махірович
захистив кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-бальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК

(підпис)

Святогор Т. П.

АНОТАЦІЯ

Нагієв Б. М. Виконання рішень Європейського суду з прав людини. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 081 – Право. – Поліський національний університет, Житомир, 2021.

У кваліфікаційній роботі представлено результат дослідження механізму виконання рішень ЄСПЛ Україною та аналіз проблем, на які було вказано під час слухань Комітету з питань правової політики. Це системно-структурні проблеми, що мають не лише правовий, а й політичний вимір.

Вирішення проблемних питань вимагає скоординованих дій усіх суб'єктів публічної влади. Законодавча діяльність потребує чіткої стратегії, визначення пріоритетності, залучення практиків та науковців, посилення інституту парламентського контролю за імплементацією положень Конвенції.

Важливо забезпечити належний судовий контроль за виконанням рішень ЄСПЛ та їх імплементацію в судову практику.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, судова практика, виплата відшкодування, заходи індивідуального характеру, заходи загального характеру.

SUMMARY

Nahiiiev B. M. Execution of decisions of the European Court of Human Rights.
– Manuscript qualification work.

Qualifying work for a master's degree in specialty 081 – Law. – Polissya National University, Zhytomyr, 2021.

The qualification work presents the result of the study of the mechanism of implementation of the decisions of the European Court of Human Rights in Ukraine and the analysis of the problems that were pointed out during the hearings of the Committee on Legal Policy. The problem of implementation of ECHR decisions in Ukraine has not only a legal but also a political dimension.

Solving problematic issues requires coordinated action by all public authorities. Legislative activity requires a clear strategy, prioritization, involvement of practitioners and scholars, strengthening the institution of parliamentary control over the implementation of the provisions of the ECHR.

It is important to ensure proper judicial review of the implementation of European Court of Human Rights decisions and their implementation in judicial practice.

Key words: European Court of Human Rights, case law, payment of compensation, individual measures, general measures.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО ДЕРЖАВ-УЧАСНИЦЬ КОНВЕНЦІЇ	
1.1 Європейський механізм захисту прав людини: структурна характеристика	9
1.2 Вплив рішень Європейського Суду з прав людини на національні правові системи	12
1.3 Суб'єкти, що забезпечують виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні	15
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ	22
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕДУРА ТА ФОРМИ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ	
2.1 Процедурний механізм виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні	24
2.2 Виплата відшкодування за рішеннями Європейського суду з прав людини в Україні	26
2.3 Виконання заходів індивідуального та загального характеру відповідно до рішень Європейського суду з прав людини Україною	29
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	34
ВИСНОВКИ	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	37

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблематика дотримання прав і свобод людини наразі є особливо актуальною, не дивлячись на те, що в останні роки Раді Європи вдалося досягти певних успіхів у даному питанні. Прийняття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі - Конвенції) стало основою для формування регіональної системи захисту прав людини на європейському континенті. Відповідальність за дієвий режим забезпечення прав людини несуть держави в особі уповноважених суб'єктів виконавчої влади та система національного правосуддя [1, с. 320].

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), будучи компетентним міжнародним судовим органом по розгляду скарг на порушення прав людини, не лише заповнює прогалини, а й тлумачить положення Конвенції, що має безпосередній вплив на функціонування національного механізму захисту прав людини в державах, які ратифікували Конвенцію [1, с. 320].

Відповідальність за виконання рішень ЄСПЛ покладається на самі держави. Вони зобов'язані вживати заходів щодо усунення негативних наслідків порушення прав людини та не допускати їх у майбутньому. Здійснення державою таких заходів знаходиться під суворим міжнародним контролем. Відповідні функції покладено на Комітет Міністрів Ради Європи (КМРЄ), що вирішує всі питання, пов'язані з діяльністю організації, в тому числі здійснює контроль за виконанням рішень ЄСПЛ [1, с. 320].

ЄСПЛ ухвалює рішення, які є обов'язковими для виконання в державах. Проте, в даний час існує чимало рішень ЄСПЛ, які не виконані. Відповідно, завданням КМРЄ є вибір оптимальних підходів, що враховують інтереси всіх сторін, та пошук можливостей виконання рішень ЄСПЛ [2, с. 8].

В основу даного дослідження покладено праці М. О'Бойла, І. Карамана, О. Карповича, В. Козіної, А. Левенець, Ж. Майер, Д. Смотрича, Г. Юдківської та ін., а також результати роботи Комітету з питань правової політики, присвячені даному питанню [1, с. 321].

На особливу актуальність і важливість дослідження проблематики виконання рішень ЄСПЛ для України було вказано під час слухань Комітету з питань правової політики 09.12.2020 р. «Проблеми виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини», оскільки ця проблема має не лише правовий, а й політичний вимір. Безумовно, що виконання рішень ЄСПЛ є важливим для авторитету Ради Європи, але це ще більш важливо для покращення життя людей, права яких держава не змогла захистити. За статистичними даними 2020 року Україна на третьому місці за кількістю поданих заяв до ЄСПЛ [1, с. 321].

Мета роботи полягає у дослідженні механізму виконання рішень ЄСПЛ та аналізі системно-структурних проблем, що мають політико-правовий вимір.

Відповідно до мети, **завданнями** даного дослідження є:

- дослідити структурну організацію європейського механізму захисту прав людини;
- встановити особливості та напрями впливу рішень Європейського Суду з прав людини на національні правові системи;
- визначити суб'єктів, що забезпечують виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні;
- проаналізувати процедурні аспекти виконання рішень Європейського суду з прав людини за законодавством України;
- з'ясувати порядок виплати відшкодування за рішеннями Європейського суду з прав людини в Україні та проблеми у цьому напрямку;
- охарактеризувати заходи індивідуального та загального характеру відповідно до рішень Європейського суду з прав людини та визначити проблеми їх застосування в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації положень Конвенції, імплементації практики ЄСПЛ та виконанні рішень ЄСПЛ.

Предметом дослідження є виконання рішень Європейського суду з

прав людини.

Методи дослідження. Для дослідження особливостей та проблем виконання рішень ЄСПЛ Україною було використано філософсько-світоглядні, а також загальнонаукові та спеціально-наукові методи, серед яких: діалектичний – при визначенні напрямів вирішення системних проблем неналежного виконання, а в окремих випадках невиконання рішень ЄСПЛ; аналітичний – при аналізі європейського механізму захисту прав людини; порівняльно-правовий – при з’ясуванні впливу рішень ЄСПЛ на національну правову систему; узагальнюючий – при встановленні суб’єктів, що відповідальні за виконання рішень ЄСПЛ в Україні; спеціально-юридичний – при аналізі законодавчих положень з’ясування процедури виконання рішень ЄСПЛ Україною.

Практичне значення одержаних результатів полягає у їх використанні в навчальному процесі під час викладання курсів «Міжнародне право», «Міжнародний правовий механізм захисту прав людини» та ін., а також у правотворчій, інтерпретаційній та правозастосовній діяльності.

Апробація результатів дослідження. Окремі результати та висновки, отримані в ході проведеного дослідження, були предметом обговорення на засіданні кафедри правознавства Поліського національного університету та опубліковані у фаховому юридичному виданні України категорії «Б» Часопис Київського університету права, 2021, № 2.

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, які містять шість підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (40 найменувань).

РОЗДІЛ 1

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО ДЕРЖАВ-УЧАСНИЦЬ КОНВЕНЦІЇ

1.1 Європейський механізм захисту прав людини: структурна характеристика

Структурно Рада Європи складається з кількох підрозділів: Комітет міністрів (КМСЄ) є головним органом і складається з міністрів закордонних справ усіх країн – членів Ради Європи; Парламентська Асамблея (ПАРЕ) є дорадчим органом, члени якої призначаються національними парламентами держав-учасниць. Мінімальне представництво – два члени від держави. Конгрес місцевої та регіональної влади Європи є консультативним органом. Делегація кожної країни у Конгресі складається з рівної кількості представників регіонів та органів місцевого самоврядування; Секретаріат Комітету міністрів (далі – Секретаріат) – обслуговує органи Ради Європи та здійснює низку інших організаційних функцій на користь організації [3, с. 11].

Найвищою посадовою особою Ради Європи є Генеральний секретар, який координує її діяльність. Генерального секретаря обирають раз на п'ять років. Консультативними органами Ради Європи є: Венеційська комісія — консультативний орган із конституційного права, створений при Раді Європи 1990 року. Офіційна назва – «Європейська комісія за демократію через право»; Конференція міжнародних неурядових організацій, що об'єднує 400 європейських неурядових правозахисних організацій. Крім Статуту, основним документом Ради Європи є Конвенція, яка набула чинності у вересні 1953 року після ратифікації всіма учасниками – засновниками Ради Європи [3, с. 12].

Конвенція стала першою офіційною міжнародною угодою Ради Європи, метою якої є захист прав людини, і є першою угодою з дієвим механізмом її

реалізації. Хоча Конвенція є міжнародним договором, але при цьому має особливий статус, оскільки спрямована на реалізацію статутних цілей Ради Європи, встановлення єдиного правопорядку для демократичних держав. Конвенція проголосила громадянські та політичні права і свободи, а також створила механізм забезпечення дотримання зобов'язань, взятих на себе державами-учасницями. Передбачений Конвенцією контрольний механізм досі не має аналогів у практиці міжнародної співпраці у сфері захисту прав людини. Відповідно до Конвенції, створено унікальний судовий механізм, спеціально призначений для забезпечення міжнародно-правових гарантій прав людини та основних свобод, що характеризується високою ефективністю та якісно новим рівнем регламентації порівняно з універсальними міжнародними договорами у цій галузі. ЄСПЛ заснований 3 вересня 1953 р. та знаходиться у м. Страсбург [3, с. 13-14].

Компетенція ЄСПЛ обмежена питаннями, що стосуються інтерпретації застосування положень Конвенції до державних (ст. 33) та індивідуальних (ст. 34) скарг. Також до компетенції ЄСПЛ належить складання консультативних висновків на прохання Комітету Міністрів Ради Європи. Основна частина роботи ЄСПЛ полягає у розгляді індивідуальних скарг, поданих відповідно до ст. 34 Конвенції [3, с. 15].

Для того, щоб ЄСПЛ прийняв скаргу до розгляду, заявник повинен використати всі можливі національні засоби судового захисту та на рівні своєї держави отримати відмову у судовому захисті своїх прав. Досліджуючи механізм роботи ЄСПЛ, слід наголосити, що до розгляду приймаються не всі скарги. До ЄСПЛ можна звертатися за захистом лише тих прав, які прямо передбачені розділом 1 Конвенції. Подати позов про порушені права можна лише в тому випадку, якщо права були порушені на території держави-учасниці Конвенції та після ратифікації Конвенції цією державою. «Суд може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту, згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати постановлення

остаточного рішення на національному рівні» (ст. 35 Конвенції) [4]. Члени ЄСПЛ беруть участь у процесі розгляду скарг особисто та у своїх рішеннях реалізують «дух Конвенції», а не інтереси держави, громадянами якої вони є. Також судді не повинні займати жодних посад, не сумісних із їхньою незалежністю та неупередженістю як членів ЄСПЛ. Основні організаційні питання ЄСПЛ вирішуються на пленарних засіданнях [3, с. 16-17].

У системі структурних підрозділів ЄСПЛ палати займають центральне місце, оскільки саме вони розглядають основну частину справ і розробляють за ними правові позиції, які надалі оформлюються в остаточну постанову.

Велика палата розбирає справи за державними та індивідуальними скаргами лише тоді, коли палата поступається їй свою юрисдикцію. Це найчастіше відбувається, якщо справа стосується «особливого» або «значущого» питання, а також прав людини, не відображених у судовій практиці ЄСПЛ, або якщо вирішення питання може призвести до протиріч з існуючою судовою практикою ЄСПЛ [3, с. 18].

Засідання ЄСПЛ є засіданням палати з дев'яти суддів, включаючи суддю – представника держави, справа якої розглядається. Якщо заява оголошується прийнятною, ЄСПЛ домагається того, щоб справа, наскільки це можливо, вирішилася шляхом мирного врегулювання спору і щоб держава забезпечила перегляд (зміну) національного законодавства або конкретної норми закону щоб її текст відповідав «духу Конвенції» [3, с. 19].

Слід наголосити, що ЄСПЛ не може скасовувати своїм рішенням національну норму або анулювати рішення національних судів. Оскільки держава, за принципом суверенітету, самостійно визначає юридичні заходи та дії, необхідні для усунення порушень Конвенції, виявлених ЄСПЛ. Відповідно до п. 3 ст. 44 Конвенції ухвала Великої палати є остаточною, всі остаточні ухвали підлягають публікації [3, с. 19-20].

Для полегшення роботи ЄСПЛ за останні роки розробив нову процедуру розгляду великої кількості «однакових» справ. Так звані «пілотні постанови» ЄСПЛ з'явилися внаслідок великої кількості повторюваних справ. Після

надходження до ЄСПЛ значної кількості скарг, які мають у своїй основі одні й ті ж самі причини, обирається одна або кілька з них для пріоритетного розгляду в рамках пілотної процедури. При винесенні відповідної ухвали ЄСПЛ з'ясовує: чи мало місце порушення Конвенції у конкретному випадку; виявляє системні проблеми у держави-відповідача з метою надання владі можливості застосувати заходи, необхідні для припинення таких порушень [3, с. 20].

Контроль за дотриманням Конвенції спочатку був покладений на три органи: Європейську комісію з прав людини (засновану в 1954 році, ліквідовану в 1994 році), ЄСПЛ та Комітет міністрів Ради Європи (далі – КМРЕ), що складається з міністрів закордонних справ держав-учасниць або їх представників. Наразі держави-відповідачі самостійно, але під контролем Комітету міністрів Ради Європи обирають, як саме виконувати свої зобов'язання згідно зі ст. 46 Конвенції [3, с. 20].

Таким чином, передбачені Конвенцією механізми створювалися не для заміни національних систем захисту прав людини, а з метою забезпечення гарантій на регіональному рівні. Практика застосування положень Конвенції за останні десятиріччя призвела до ряду конституційних та інших законодавчих реформ у багатьох європейських країнах, що спрямовані на забезпечення реалізації положень Конвенції. Сама ідея загальноєвропейської системи правосуддя полягає в тому, щоб норми Конвенції активно застосовувалися всіма публічними органами влади держав – членів Ради Європи, і насамперед національними судами, що в подальшому забезпечить ефективний механізм захисту прав та свобод людини в кожній країні [3, с. 21].

1.2 Вплив рішень Європейського Суду з прав людини на національні правові системи

Приєднання європейських держав до Ради Європи та Конвенції зробило актуальним приведення їхніх правових систем у відповідність до стандартів

Ради Європи. У ході даного процесу виникла низка теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з запровадженням прецедентів ЄСПЛ у правові системи держав, що ратифікували Конвенцію [5, с. 167].

Вплив Конвенції на національні правові системи обумовлений метою створення ЄСПЛ. Мета ЄСПЛ – це, насамперед, забезпечення встановлених Конвенцією та Протоколами до неї прав і свобод людини, яка перебуває під юрисдикцією країн-учасниць Конвенції. Ця мета відповідає закріпленому в ст. 3 Конституції України положення, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [6].

Члени Ради Європи постійно коригують своє законодавство та правозастосовну практику під впливом розширення прав і свобод, закріплених у нових Протоколах до Конвенції та рішеннях ЄСПЛ. Діяльність органів контрольного механізму, створеного в межах Ради Європи, також впливає на внутрішнє законодавство на підставі численних європейських конвенцій та договорів, це забезпечує уніфікацію підходів судової системи всіх країн Європи щодо захисту основних прав і свобод людини.

Включення конвенційних норм до національного права відбувається двома способами. Відповідно до поширеної моністичної системи Конвенція чи договір стає інтегрованою частиною національного права після підписання та ратифікації. У дуалістичній системі імплементація договорів може відбуватися не шляхом ратифікації, а шляхом ухвалення спеціального закону або внесення змін до чинного національного законодавства. Ефективність виконання рішень ЄСПЛ залежить від того, чи має пріоритет національна чи міжнародна практика [3, с. 24].

Судова практика ЄСПЛ суттєво впливає на розвиток та удосконалення правових систем держав-членів Ради Європи. Цей вплив визначається низкою факторів, до яких, насамперед, належать ступінь визнання національними правовими системами Конвенції, рішень ЄСПЛ та юридичного статусу, який

займає Конвенція в національних правових системах держав-учасниць, а також їхніх правових традицій [7, с. 112].

Держави-учасниці Конвенції зобов'язані виконувати рішення ЄСПЛ. Залежно від змісту та характеру справи, ЄСПЛ може обмежитися констатацією порушення будь-якої статті Конвенції або ухвалити рішення про виплату компенсації на користь потерпілої сторони. При ухваленні рішення про наявність порушення Конвенції ЄСПЛ приділяє значну увагу поясненню причин суперечності обставин, що розглядаються, в контексті порушених прав та свобод. Однак рішення в цій частині має лише декларативний характер, оскільки ЄСПЛ не вказує, що необхідно зробити національним органам влади для виправлення цих порушень, які призвели до порушення Конвенції. Незважаючи на це, найчастіше сам факт звернення до ЄСПЛ призводить до зміни чи прискорення внесення змін до законодавчого чи правозастосовного характеру. Якщо ЄСПЛ виносить рішення про невідповідність національного права або судової практики положенням Конвенції, то у такому разі виконання державою цього рішення полягає у захисті жертви порушення та у подальшому забезпеченні цього права або свободи для усіх суб'єктів [7, с. 112].

Сприйняття національними правовими системами прецедентної практики ЄСПЛ пов'язано із загальним питанням визначення місця судового прецеденту в цих системах, що традицією відповідної правової системи. Реалізація рішень ЄСПЛ на національному рівні може виявлятися у використанні їх як підстав для рішень національних судів, а також у зверненні до них як засобу інтерпретації національного права [7, с. 112-113].

У результаті багаторічної діяльності ЄСПЛ, положення Конвенції наповнилися певним змістом і набули вагомого значення. ЄСПЛ став по-справжньому незалежним та неупередженим правозастосовним судовим органом, що дає авторитетне тлумачення чинного права та пов'язує між собою судові системи держав-учасниць. Усі держави-учасниці Конвенції 1950 р. уважно стежать за еволюцією прецедентного права, яке формується ЄСПЛ.

Авторитет рішень ЄСПЛ та сумлінне дотримання державами-учасницями Конвенції забезпечує одноманітність у розумінні та реалізації конвенційних прав людини [7, с. 113].

Наразі в Україні сформовано механізм виконання рішень ЄСПЛ, який практично дозволяє усувати недоліки національного законодавства та правозастосовної практики. Аналіз функціонування даного механізму показує, що він розвивається, оскільки можливості його вдосконалення невичерпні.

Одним із векторів розвитку механізму виконання рішень ЄСПЛ, удосконалення законодавства та правозастосовної практики є розробка теоретичних питань подолання можливих колізій між стандартами ЄСПЛ та правовими позиціями судів міждержавних об'єднань. Це передбачає вивчення моделей захисту прав людини міжнародно-правовими засобами. Так, у Європейському Союзі сформувалася модель «мирного співіснування» двох міжнародних систем захисту прав людини, основою однієї з яких є Конвенція, інша ж спирається на документ, вироблений самим Європейським Союзом, — Хартією основних прав Європейського Союзу. Скоріш за все, дана модель була створена під впливом прагматичних міркувань. ЄСПЛ неодноразово наголошував, що є субсидіарним органом, а весь тягар правозахисної місії покладається на національні судові органи. Проблема імплементації Конвенції є викликом як національним правовим системам, так і правовим системам міждержавних об'єднань [8, с. 410].

Таким чином, важливим результатом впливу рішень ЄСПЛ на національні правові системи є їх реформування, що зумовлює посилення процесів удосконалення національного законодавства у сфері прав людини.

1.3 Суб'єкти, що забезпечують виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні

Обов'язковість виконання рішень ЄСПЛ встановлено в ст. 46 Конвенції, зокрема: «Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами» [4].

На реалізацію положень Конвенції було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» від 23.02.2006 року. У ст. 2 даного Закону встановлено, що «рішення є обов'язковим для виконання Україною відповідно до статті 46 Конвенції. Порядок виконання Рішення визначається цим Законом, Законом України «Про виконавче провадження», іншими нормативно-правовими актами [9].

Дослідження питання контролю за виконанням рішень ЄСПЛ, як зазначає В. А. Стукаленко, є важливим не лише в контексті створення дієвого механізму гарантій щодо охорони прав і законних інтересів осіб на наддержавному та національному рівнях. Це сприятиме ефективності правозастосування, безперервному вдосконаленню законодавства задля забезпечення його відповідності реаліям сьогодення. «Виконання судових рішень – це стадія процесу, змістом якої є правовідносини й діяльність її учасників, пов'язана з виконанням судових рішень: звернення рішень до виконання, контроль за їх виконанням та вирішення питань, що виникають як під час їх виконання, так і після цього. Тобто контроль на стадії виконання судових рішень є необхідним складником стадії виконання судових рішень. Таким чином, значення контролю на стадії виконання судових рішень, зокрема рішень Європейського суду з прав людини, полягає в такому: процесуальна діяльність на цій стадії створює необхідні передумови для безпосередньої реалізації прийнятих у рішенні засобів, сприяє формуванню в осіб переконання в соціальну справедливість та віру у верховенство права, забезпечує охорону прав і законних інтересів осіб; своєчасне й точне виконання рішення ЄСПЛ сприяє виконанню завдань судочинства» [10, с. 62-63].

Залежно від суб'єктів, які контролюють виконанням рішень ЄСПЛ на національному рівні В. А. Стукаленко виділяє наступні види контролю: контроль Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини (далі – Уповноважений); контроль Секретаріату Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини (далі –

Секретаріат); 3) контроль Державної виконавчої служби України; контроль Міністра юстиції України; судовий контроль тощо [10, с. 64]. На нашу думку, перелік зазначених суб'єктів слід доповнити Державним казначейством України.

Уповноваженим органом, що здійснює контроль за виконанням рішень ЄСПЛ є Міністерство юстиції України, що діє через Уповноваженого, діяльність якого забезпечується Секретаріатом. Уповноважений повинен систематично спілкуватися з КМРС та надавати йому інформацію про заходи, які держава планує вжити, та заходи, що були вжиті нею на виконання того чи іншого рішення ЄСПЛ [11, с. 99].

Відповідно до п. 4 Положення про Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, на нього покладено такі завдання: «забезпечення представництва України в Суді під час розгляду справ про порушення нею Конвенції, справ за заявами України стосовно порушення Конвенції іншими державами – її учасницями, а також як третьої сторони під час розгляду справ за заявами громадян України або юридичних осіб-резидентів України проти інших держав-учасниць Конвенції; координація роботи, пов'язаної з підготовкою матеріалів для розгляду справ у Суді та виконанням його рішень, співпраця з цією метою з іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування; підготовка і внесення на розгляд Суду необхідних матеріалів, участь у слуханні справ, які ним розглядаються; інформування в установленому порядку Комітету Міністрів Ради Європи про хід виконання Україною рішень Суду; виявлення причин порушення Конвенції, розроблення пропозицій щодо їх усунення та недопущення порушень у майбутньому; організація роботи із створення необхідних умов для проведення Судом розслідування у справі про порушення Конвенції та вжиття заходів відповідно до регламенту Суду; подання необхідної інформації уповноваженим особам, які проводять перевірку дотримання Конвенції» [12].

Отже, саме на Уповноваженого покладена реалізація представницької, координаційної, інформаційної, аналітичної та організаційної функцій щодо забезпечення виконання рішень ЄСПЛ в Україні та контролю за їх виконанням.

Для забезпечення належного виконання рішень ЄСПЛ Кабінет Міністрів України створив спеціальну Комісію з питань виконання рішень ЄСПЛ (далі – Комісія), яку було утворено відповідно до Постанови КМУ «Про утворення Комісії з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини» від 1 квітня 2020 р. № 258. Завдання, які покладено на Комісію, це: «розроблення механізмів усунення системних і структурних проблем, констатованих у рішеннях Європейського суду у справах проти України, та запобігання виникненню таких проблем у майбутньому; підготовка та подання Кабінетові Міністрів України пропозицій щодо виконання рішень Європейського суду у справах проти України, а також відповідних рішень Комітету міністрів Ради Європи про вжиття заходів на їх виконання; спрямування дій центральних органів виконавчої влади і забезпечення їх взаємодії з метою повного та ефективного виконання рішень Європейського суду у справах проти України, а також з метою ухвалення Комітетом міністрів Ради Європи Остаточної резолюції про виконання кожного конкретного рішення Європейського суду у справі проти України; удосконалення нормативно-правової бази з метою виконання рішень Європейського суду» [13]. Комісія забезпечує ефективну взаємодію органів державної влади для своєчасного виконання рішень ЄСПЛ. Станом на 20.03.2020 р. ЄСПЛ ухвалив 1 434 рішень, якими констатовано порушення Україною положень Конвенції [14].

Таким чином, Комісія наділена установчими, координаційними та нормотворчими (ініціативними) функціями щодо виконання рішень ЄСПЛ.

Крім того, до суб'єктів виконання рішень ЄСПЛ в Україні належать: Державна виконавча служба (далі – ДВС) та Державне казначейство України.

Закон України «Про виконавче провадження» (п. 8 ч. 1 ст. 3) відносить рішення ЄСПЛ до рішень, що підлягають примусовому виконанню, а саме

рішення ЄСПЛ і є відповідно до норм даного Закону виконавчим документом для ДВС на підставі якого має виконуватися рішення.

Частина 1 ст. 78 згаданого вище Закону визначає, що «рішення іноземних судів (судів іноземної держави, інших компетентних органів іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних чи господарських справ, іноземних чи міжнародних арбітражів) визнаються та виконуються в Україні відповідно до міжнародних договорів України, цього та інших законів України, якщо визнання та виконання таких рішень передбачено міжнародними договорами України або за принципом взаємності» [15].

ДВС вживає заходи щодо своєчасного або швидкого виконання рішень ЄСПЛ, збираючи документи та інформацію про скарги, що надійшли стосовно невиконання рішень судів. Для цього ДВС координує свої дії із Секретаріатом. ДВС забезпечує виконання рішень ЄСПЛ, що передбачають виконання рішення національного суду та вжиття додаткових заходів індивідуального характеру шляхом виконання рішення національного суду майнового або немайнового характеру [16].

Слід зазначити, що виконання рішень ЄСПЛ здійснюється у добровільному порядку за бюджетні кошти, а розпорядником коштів на виконання рішень ЄСПЛ є Міністерство юстиції України.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», Державне казначейство України забезпечує «виконання рішень суду про стягнення коштів, боржником за якими є державний орган, в межах відповідних бюджетних призначень шляхом списання коштів з рахунків такого державного органу, а в разі відсутності у зазначеного державного органу відповідних призначень - за рахунок коштів, передбачених за бюджетною програмою для забезпечення виконання рішень суду» [17]. Як зазначає Н. Є. Блажівська, у нас діє система «єдиного вікна» для виплати компенсацій за рішеннями ЄСПЛ. Відповідно до частини 3 статті 8 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики

Європейського суду з прав людини» ДВС надсилає до Державного казначейства України постанову про відкриття виконавчого провадження, на підставі якої Державне казначейство України здійснює списання на вказаний стягувачем банківський рахунок, а в разі його відсутності – на депозитний рахунок ДВС [17, с. 86]

Щодо судового контролю за виконанням рішень ЄСПЛ, слід наголосити, що усі судові органи України забезпечують цей контроль. Проте судовий контроль за виконанням рішень ЄСПЛ не є абсолютним, адже він полягає у судовому розгляді скарг на рішення, дії, бездіяльність виконавця та етапі виконавчого провадження. Суди не можуть самотійно, за власною ініціативою контролювати посадових осіб, уповноважених виконувати судові рішення, давати їм доручення, витребувати звіти. Це може бути здійснено винятково в рамках процедури розгляду скарг, клопотань учасників виконавчого провадження [19, с. 7].

Контроль забезпечується шляхом: перегляду справ за рішеннями ЄСПЛ вітчизняними судами (приміром, після перегляду справ за рішенням ЄСПЛ «Куликов та інші проти України» національними судами: у 8 справах скасовано рішення Вищої ради юстиції та постанову Верховної Ради України; у 7 справах скасовано лише постанову Верховної Ради України; у 2 справах скасовано рішення Вищої ради юстиції та Указ Президента України [20, с. 16]); вирішенням Верховним Судом спорів на користь того, щоб забезпечувати виконувальність рішень ЄСПЛ і долати юридичні прогалини відповідно до ст. 129-1 Конституції України, ст. 6 Конвенції та практики ЄСПЛ [19, с. 5].

Крім того, слід зазначити, що Конституційний Суд України систематично застосовує рішення ЄСПЛ для формування власних правових позицій, після чого вони фактично стають змістовним елементом мотивувальної частини його рішення [21, с. 22].

Таким чином, в Україні створена система організаційних гарантій щодо виконання рішень ЄСПЛ, суб'єктами яких виступають: Міністр юстиції України, Уповноважений; Секретаріат; Державна виконавча служба України;

Державне казначейство України; система усіх судів України, Вища рада правосуддя, Рада суддів України, Національна школа суддів України та ін. Окремо слід назвати парламентський, урядовий та президентський контроль за виконанням рішень ЄСПЛ.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Конвенція стала першою офіційною міжнародною угодою Ради Європи, метою якої є захист прав людини, і є першою угодою з дієвим механізмом її реалізації. Передбачений Конвенцією контрольний механізм досі не має аналогів у практиці міжнародної співпраці у сфері захисту прав людини. Відповідно до Конвенції, створено унікальний судовий механізм, спеціально призначений для забезпечення міжнародно-правових гарантій прав людини та основних свобод, що характеризується високою ефективністю та якісно новим рівнем регламентації порівняно з універсальними міжнародними договорами у цій галузі. Компетенція ЄСПЛ обмежена питаннями, що стосуються інтерпретації застосування положень Конвенції до державних (ст. 33) та індивідуальних (ст. 34) скарг. Також до компетенції ЄСПЛ належить складання консультативних висновків на прохання Комітету Міністрів Ради Європи. Основна частина роботи ЄСПЛ полягає у розгляді індивідуальних скарг, поданих відповідно до ст. 34 Конвенції [3, с. 15]. Сама ідея загальноєвропейської системи правосуддя полягає в тому, щоб норми Конвенції активно застосовувалися всіма публічними органами влади держав – членів Ради Європи, і насамперед національними судами.

Вплив Конвенції на національні правові системи обумовлений метою створення ЄСПЛ. Мета ЄСПЛ – це, насамперед, забезпечення встановлених Конвенцією та Протоколами до неї прав і свобод людини, яка перебуває під юрисдикцією країн-учасниць Конвенції. Держави-учасниці Конвенції зобов'язані виконувати рішення ЄСПЛ. Залежно від змісту та характеру справи, ЄСПЛ може обмежитися констатацією порушення будь-якої статті Конвенції або ухвалити рішення про виплату компенсації на користь потерпілої сторони. При ухваленні рішення про наявність порушення Конвенції ЄСПЛ приділяє значну увагу поясненню причин суперечності обставин, що розглядаються, в контексті порушених прав та свобод. Однак рішення в цій частині має лише декларативний характер, оскільки ЄСПЛ не

вказує, що необхідно зробити національним органам влади для виправлення цих порушень.

Наразі в Україні сформовано механізм виконання рішень ЄСПЛ, який практично дозволяє усувати недоліки національного законодавства та правозастосовної практики. В Україні створена система організаційних гарантій щодо виконання рішень ЄСПЛ, суб'єктами яких виступають: Міністр юстиції України, Уповноважений; Секретаріат; Державна виконавча служба України; Державне казначейство України; система усіх судів України, Вища рада правосуддя, Рада суддів України, Національна школа суддів України та ін. Окремо слід назвати парламентський, урядовий та президентський контроль за виконанням рішень ЄСПЛ.

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕДУРА ТА ФОРМИ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

2.1 Процедурний механізм виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні

Виконання судових рішень ЄСПЛ є важливим для Ради Європи, проте ще більш важливе значення це має для покращення життя українських громадян. Питання правовладдя (верховенства права) в будь-якій країні Ради Європи чи країні світу неможливе без ефективної системи судочинства і ефективного виконання судових рішень. Наразі КМРЄ розробив та надав ряд рекомендацій органам публічної влади України як вирішувати проблему невиконання ряду рішень ЄСПЛ. Зокрема, це питання може бути вирішено через проміжні рішення. В Україні відбулося ряд позитивних реформ – запроваджено нові виконавчі механізми, реформа системи виконання судових рішень в Україні, що передбачила запровадження інституту приватних виконавців [22, с. 6].

Д. Смотрич наголошує, що виконання судового рішення є невід'ємною складовою права на судовий захист, закріпленого ст. 6 Конвенції. Посилаючись на одне із пілотних рішень ЄСПЛ «Юрій Миколайович Іванов проти України» [23], він зазначає, що право на суд було б ілюзорним, якби національна правова система дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове для виконання рішення залишалось невиконаним на шкоду будь-якій зі сторін. Ефективний доступ до суду включає право на виконання судового рішення без невиправданих затримок [24, с. 35].

Один з важливих компонентів права на справедливий судовий розгляд, полягає в тому, що рішення мають виконуватись належним чином і автоматично. На жаль, проблема невиконання рішень в Україні залишається однією з наймасштабніших і найбагатосторонніших проблем, що демонструє

істотну дисфункцію української правової системи і відповідно це впливає на верховенство права [22, с. 12]. Функціонування системи правосуддя і довіра до усіх інституцій України важливі, а для цього потрібне врегулювання проблеми невиконання чи неналежного виконання рішень ЄСПЛ [22, с. 7].

Процедурний механізм виконання рішень ЄСПЛ чітко визначено Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [9], Законом України «Про виконавче провадження» [15] та іншими актами законодавства, що враховують особливості Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [9].

Протягом десяти днів з дня отримання повідомлення про набуття рішенням ЄСПЛ статусу остаточного Уповноважений готує та публікує стислий виклад рішення [9], а з метою виконання заходів загального характеру здійснюється переклад текстів рішень ЄСПЛ та опублікування їх державною мовою для спеціалізованих у питаннях практики ЄСПЛ юридичних видань, що поширені у професійному середовищі правників. Державна судова адміністрація України забезпечує перекладами рішень ЄСПЛ вітчизняні суди [1, с. 321].

Рішення ЄСПЛ має бути виконано протягом трьох місяців з дня, коли воно набуло статусу остаточного. Виконання рішення ЄСПЛ може встановлювати: виплату відшкодування; відновлення попереднього юридичного стану; інші заходи (індивідуальні та загальні), передбачені рішенням [1, с. 321]. Виконання рішень ЄСПЛ залежно від сутності рішення, передбачає виконання державою так званої – тріади: заходи загального характеру, заходи сплати компенсації та інші заходи індивідуального характеру [22, с. 17].

Відповідальність за виконання рішення ЄСПЛ несе Міністерство юстиції України, причому не лише за процес виконання, але й за його результат, за представлення цього результату громадськості та зовнішнім партнерам України, зокрема КМРЄ [1, с. 321].

Для удосконалення процедурного механізму виконання рішень ЄСПЛ національними органами влади було розроблено Національну стратегію розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2022 року, яка була прийнята 30 вересня 2020 року [25]. Проте ще залишається ряд питань на які потрібно звернути увагу, а саме: розробити і прийняти широкомасштабний пакет законів спрямованих на повне вирішення проблем невиконання судових рішень. КМРЕ визначив це одним з пріоритетних заходів, який необхідно пов'язати із розумінням практики ЄСПЛ; удосконалити провадження щодо процедур банкрутства державних підприємств та підприємств, які контролюються державою; переглянути існуючі системи мораторію на виконання рішень; удосконалити соціально-орієнтоване законодавство; підготувати законопроект, про автоматичне виконання судових рішень; про чітко виокремити межу між добровільним виконанням і недобровільним виконанням рішень; забезпечити систему інституційної незалежності судових виконавців – державних і приватних; запровадити повномасштабну змішану систему виконання рішень суду з рівними компетенціями для приватних і державних судових виконавців; переглянути існуючі бюджетні процедури визначення фінансових проблем, для того, щоб забезпечити достатні бюджетні асигнування, які необхідні для забезпечення виконання судових рішень ЄСПЛ; розробити реєстр невиконаних рішень ЄСПЛ, а також обсягу сум, які необхідно виділити на виконання цих рішень [22, с. 13-14].

2.2 Виплата відшкодування за рішеннями Європейського суду з прав людини в Україні

Втілення європейських цінностей і стандартів у національну правову систему України не обмежується фактом офіційного визнання відповідних міжнародно-правових документів чи навіть їх імплементацією у вітчизняне

законодавство. Одним з важливих способів такої імплементації є тлумачення положень національного законодавства в контексті міжнародних та європейських цінностей і стандартів [26, с. 392-393]. Визначним аспектом при здійсненні тлумачення є застосування конформного способу, що полягає у пристосуванні норм національного права до норм і принципів міжнародного права [26, с. 393] та європейських стандартів. Такі положення передбачені у Законах України «Про міжнародні договори» [27] та «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [9].

Виплата стягувачові відшкодування може включати: суму справедливої сатисфакції, визначену рішенням ЄСПЛ відповідно до ст. 41 Конвенції; визначену в рішенні ЄСПЛ щодо дружнього врегулювання або в рішенні ЄСПЛ про схвалення умов односторонньої декларації суми грошової виплати на користь стягувача [28, с. 338].

Встановлення ЄСПЛ порушення права, гарантованого Конвенцією чи Протоколами до неї не призводить до автоматичного присудження справедливої сатисфакції. Це чітко зазначено у статті 41 Конвенції, яка передбачає призначення ЄСПЛ справедливої сатисфакції тільки якщо внутрішнє право не дозволяє повного відшкодування, і навіть в такому випадку – лише «в разі необхідності» [1, с. 321].

Е. Шигапова зазначає, що «справедлива компенсація може бути присуджена щодо матеріальних збитків, моральної шкоди, судових витрат. Так, згідно з Регламентом, моральна шкода – це шкода, що не піддається оцінюванню, може бути виражена в психічних чи фізичних стражданнях заявника якщо встановлено, що моральна шкода була заподіяна, і Суд вважає за необхідне присудити відповідну грошову компенсацію, оцінювання її розміру здійснюється на основі принципу справедливості й з урахуванням практики, що склалася. Згідно з Практичною інструкцією, сформульованою Головою ЄСПЛ відповідно до Правила 32 Регламенту 28 березня 2007 року, Суд надає компенсацію тільки в разі дотримання одночасно двох умов: Судом зроблено висновок про порушення Високою Договірною Стороною

Європейської конвенції, національне право Високої Договірної Сторони не дає змоги повністю усунути наслідки цього порушення. Третя умова про наявність причинного зв'язку впливає із системного тлумачення рішень ЄСПЛ» [29; 30, с. 105-106].

Як зазначив І. Ліщина під час слухань Комітету з питань правової політики від 09.12.2020 р.: «Щодо сплати компенсацій, на сьогодні більш-менш у нас взагалі немає заборгованості за рішеннями Європейського суду, тобто сатисфакцію ми сплачуємо вчасно. Єдине, що бувають затримки, пов'язані з тим, що заявники невчасно дають інформацію щодо свого рахунку, тоді відбуваються деякі затримки. Плюс у нас наразі існує проблема зі сплатою грошей людям, які проживають на окупованих територіях: їм потрібно приїхати на контрольовану територію, відкрити рахунок і тоді ми переводимо туди гроші» [22].

Загалом, виплата стягнення має бути виконана у тримісячний термін після того, як рішення набуло статусу остаточного. У разі ж порушення цього строку нараховується пеня. Питання регресної відповідальності фактично винних у порушенні осіб залишається спірним. Однак у справах щодо порушення статті 6 Конвенції це вже застосовується [1, с. 321]. Так, за статистичними даними сайту Міністерства юстиції України на виконання рішень ЄСПЛ з державного бюджету у 2018 році було сплачено 32 646 827,39 грн. [31]. Станом на липень 2019 року було виконано рішення ЄСПЛ у 63,48 % справах [32].

Проте, як зазначають окремі дослідники, існує необхідність пошуку нових методик планування бюджету, оскільки механізм відшкодування залишається все ще не досконалим. Враховуючи те, що ЄСПЛ призначає виплату стягнення заявникам, заздалегідь забезпечити належні суми на виплату на практиці неможливо, оскільки державний бюджет формується щорічно [33, с. 373] і складно спрогнозувати суми по виплатам. Для розрахунку та закладення в бюджет відповідних асигнувань, спрямованих на виконання рішень ЄСПЛ, необхідним є створення реєстру, в якому будуть

міститися підтвержені відомості щодо необхідних для забезпечення виконання судових рішень коштів [33, с. 374].

Підсумовуючи, слід додати що ще однією законодавчою новелою має стати запровадження додаткового компенсаційного засобу захисту прав стягувача, а саме доповнити підстави задоволення заяви про присудження компенсації за порушення права на виконання рішення ЄСПЛ у розумні строки. Адже, визнання прямої дії норм Конвенції та безумовне виконання рішень ЄСПЛ відкриває перспективи для швидкого та ефективного проникнення у внутрішній правопорядок [34, с. 11] європейських цінностей та стандартів.

2.3 Виконання заходів індивідуального та загального характеру відповідно до рішень Європейського суду з прав людини Україною

Крім виплати відшкодування, відповідно до ст. 10 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» можуть бути застосовані додаткові заходи індивідуального характеру, а саме: *restitutio in integrum* – відновлення положення потерпілого, яке існувало до порушення його права (приміром, перегляд судового рішення або рішення адміністративного органу) та інші додаткові заходи, визначені у рішенні ЄСПЛ 1, с. 321].

Національні суди виконують важливу роль в цьому питанні, що вирішується шляхом повторного розгляду справи, або шляхом повторного відкриття провадження у справі після ухвалення рішення ЄСПЛ. Приміром, перегляд кримінальної справи проти заявника; виконання остаточного рішення національного суду, прийнятого на користь заявника; забезпечення заявника житлом за межами зони забруднення; відновлення на посаді судді [35, с. 58].

Стосовно перегляду справи національними судами, слід зазначити, що якщо права, гарантовані Конвенцією, були порушені саме рішенням

національного суду, то по більшості справ складність полягає в тому, що в національному праві таке рішення має статус такого, що набрало законної сили. Конвенція не покладає на Високі Договірні Сторони обов'язок передбачати в національному законодавстві процедури перегляду, проте КМРЄ визнає, що вони дуже корисні і спрямовані на виконання судових рішень. У разі встановлення ЄСПЛ процесуальних порушень, коли заявники при розгляді справи національним судом були позбавлені гарантій, передбачених ст. 6 Конвенції, необхідно переглянути справи з дотриманням зазначених гарантій. У певних справах перегляд справи може стати єдиним ефективним засобом для усунення допущених порушень та відновлення прав [36, с. 92-93].

Щодо відновлення положення потерпілого, тобто *restitutio in integrum*, то вперше цей принцип було застосовано у справі «Папаміхалопулос та інші проти Греції» (про незаконну експропріацію). Як зазначила, Г. Юдківська, «сьогодні Суд більше не вагається: якщо необхідно, вказує на велику кількість конкретних заходів захисту прав, які державі-відповідачу потрібно застосувати, аби гарантувати повне забезпечення прав людини....Застосування принципу *restitutio in integrum* у той час, коли зберігаються первинні способи захисту від порушень прав людини, звичайно, обмежене. Відновлення становища, яке існувало раніше, є неможливим у більшості випадків чи вельми проблематичним» [37]. Про це й неодноразово наголошувалося на слуханнях. Зокрема, йдеться про Справу «Олександр Волков проти України», в якій ЄСПЛ постановив, що Україна зобов'язана поновити заявника на посаді судді Верховного суду. Проте слід визнати, що це стосується інституту дисциплінарної відповідальності суддів і загалом втручання в формування суддівського корпусу. Слід звернути увагу на те, що певні процедурні порушення не можуть призводити до відновлення суддів на посадах. Тому варто було б розробити порядок індивідуального вирішення питання, відповідно до якого держава не може відновити таких осіб на посаді, але готова компенсувати порушення того права, яке було допущене. Інакше

інститут дисциплінарної відповідальності нівелюється взагалі [22, с. 39]. Загалом справи, які стосуються кадрових процедур є проблемними [1, с. 322].

Додатковими заходами індивідуального характеру є: проведення ефективного розслідування; виконання рішень українських судів. Натепер ЄСПЛ зупинив розгляд справ групи «Бурмич/Іванов», тому нових таких справ зараз не надходить; виправлення ситуації по справах, як правило, пов'язаних з порушенням права на справедливе судочинство [22, с. 17-18].

Нагляд за виконанням додаткових індивідуальних заходів здійснює Уповноважений. Слід зазначити, що наразі вдалося досягти ухвалення прагматичних і своєчасних рішень для забезпечення індивідуального відшкодування в основному за рахунок активної ролі національних судів [38, с. 48].

Відповідно до ч.1 ст. 13 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» заходи загального характеру вживаються з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції, порушення яких встановлене рішенням ЄСПЛ, забезпечення усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі виявленого ЄСПЛ порушення, а також усунення підстави для надходження до ЄСПЛ заяв проти України, спричинених проблемою, що вже була предметом розгляду в ЄСПЛ [9].

До заходів загального характеру відносять: внесення змін до чинного законодавства; внесення змін до адміністративної практики; забезпечення юридичної експертизи законопроектів; забезпечення професійної підготовки з питань вивчення Конвенції [9].

На виконання заходів загального характеру Уповноважений: робить щорічні подання до Кабінету Міністрів України; готує аналітичний огляд для Верховного Суду; надсилає до Апарату Верховної Ради України пропозиції щодо законопроектів, які знаходяться на розгляді, а Прем'єр-міністр дає доручення на виконання заходів загального характеру [1, с. 322].

Таким чином, реалізація заходів загального характеру починається з ініціативи Уряду, а Міністерство юстиції України виконує загальну координуючу роль [1, с. 322].

Для виконання заходів загального характеру потрібно не лише вносити зміни в діюче законодавство, а й приймати якісно нові закони, вводити нові правила в судочинство, змінювати принципи правозастосовної діяльності. Ці заходи є необхідними для вирішення важливих системно-структурних проблем, виявлених ЄСПЛ, з метою запобігання подібним порушенням в майбутньому або ж припинення триваючих порушень. Реалізація заходів загального характеру має на меті досягнення конкретного стандарту реалізації права людини. Коли ж рішення ЄСПЛ вимагає вжиття заходів загального характеру, практичне їх виконання може виявитися складним процесом, що потребує проведення консультацій і досягнення згоди зі значною кількістю суб'єктів публічної влади. Іноді для їх виконання потрібен запас дипломатичних навичок, або й навіть терпіння для ведення діалогу. Як зазначив колишній доповідач ПАРЄ Е. Юргенс: «Механізм Конвенції діє не в правовому вакуумі. Постанови Суду виконуються і переносяться в реальне життя в ході складного юридичного і політичного процесу, в якому бере участь ряд внутрішньодержавних і міжнародних структур та органів» [39, с. 45].

На нашу думку, заходи загального характеру мають вагоме значення, оскільки спрямовані на реформи загалом, і це не лише про зміни в законодавстві, а й про політико-правову реформу в державі. Дані заходи як правило передбачають певну корекцію правової системи держави, яка може бути здійснена шляхом зміни законодавства. Іноді реалізація цих заходів вимагає внесення змін в Конституцію 1, с. 323].

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що «виконання рішень ЄСПЛ за своєю суттю є статутним обов'язком України як держави-учасниці Ради Європи, яка при приєднанні до організації визнала обов'язковість юрисдикції ЄСПЛ, а отже і беззастережність виконання зобов'язань, що впливають із

судових рішень ЄСПЛ» 40]. Це вимагає скоординованих дій усіх суб'єктів публічної влади, і тут не лише про органи державної влади, а й про органи місцевого самоврядування. Законодавча діяльність потребує чіткої стратегії, визначення пріоритетності, залучення практиків та науковців, посилення інституту парламентського контролю за імплементацією положень Конвенції. Важливо забезпечити належний судовий контроль за виконанням рішень ЄСПЛ та їх імплементацію в судову практику, зокрема в частині методичної допомоги нижчестоящим судам та в частині нагляду за виконанням рішень ухвалених проти держави [1, с. 323].

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Один з важливих компонентів права на справедливий судовий розгляд, полягає в тому, що рішення мають виконуватись належним чином і автоматично. Рішення ЄСПЛ має бути виконано протягом трьох місяців з дня, коли воно набуло статусу остаточного. Виконання рішення ЄСПЛ може встановлювати: виплату відшкодування; відновлення попереднього юридичного стану; інші заходи (індивідуальні та загальні), передбачені рішенням [1, с. 321].

Встановлення ЄСПЛ порушення права, гарантованого Конвенцією чи Протоколами до неї не призводить до автоматичного присудження справедливої сатисфакції. Це чітко зазначено у статті 41 Конвенції, яка передбачає призначення ЄСПЛ справедливої сатисфакції тільки якщо внутрішнє право не дозволяє повного відшкодування, і навіть в такому випадку – лише «в разі необхідності» [1, с. 321]. Справедлива сатисфакція може включати матеріальне відшкодування, компенсацію моральної шкоди та судових витрат.

Додаткові заходи індивідуального характеру передбачають відновлення положення потерпілого, яке існувало до порушення його права (приміром, перегляд судового рішення або рішення адміністративного органу) та інші додаткові заходи, визначені рішенням ЄСПЛ [1, с. 321].

Заходи загального характеру мають вагоме значення, оскільки спрямовані на реформи загалом, і це не лише про зміни в законодавстві, а й про політико-правову реформу в державі. Дані заходи як правило передбачають певну корекцію правової системи держави, яка може бути здійснена шляхом зміни законодавства. Іноді реалізація цих заходів вимагає внесення змін в Конституцію [1, с. 323].

ВИСНОВКИ

1. Конвенція стала першою офіційною міжнародною угодою Ради Європи, метою якої є захист прав людини, і є першою угодою з дієвим механізмом її реалізації. Передбачений Конвенцією контрольний механізм досі не має аналогів у практиці міжнародної співпраці у сфері захисту прав людини. Відповідно до Конвенції, створено унікальний судовий механізм - ЄСПЛ. Сама ідея загальноєвропейської системи правосуддя полягає в тому, щоб норми Конвенції активно застосовувалися всіма публічними органами влади держав – членів Ради Європи, і насамперед національними судами.
2. Вплив Конвенції на національні правові системи обумовлений метою створення ЄСПЛ. Мета ЄСПЛ – це, насамперед, забезпечення встановлених Конвенцією та Протоколами до неї прав і свобод людини. Держави-учасниці Конвенції зобов'язані виконувати рішення ЄСПЛ.
3. В Україні створена система організаційних гарантій щодо виконання рішень ЄСПЛ, суб'єктами яких виступають: Міністр юстиції України, Уповноважений; Секретаріат; Державна виконавча служба України; Державне казначейство України; система усіх судів України, Вища рада правосуддя, Рада суддів України, Національна школа суддів України та ін. Окремо слід назвати парламентський, урядовий та президентський контроль за виконанням рішень ЄСПЛ.
4. Відповідно до національного законодавства рішення ЄСПЛ, що набуло статусу остаточного має бути виконано протягом трьох місяців. Виконання рішення ЄСПЛ може встановлювати: виплату відшкодування; відновлення попереднього юридичного стану; інші заходи (як індивідуальні, так і загальні), передбачені самим рішенням [1, с. 321].
5. Встановлення ЄСПЛ порушення права, гарантованого Конвенцією чи Протоколами до неї не призводить до автоматичного присудження

справедливої сатисфакції. Призначення ЄСПЛ справедливої сатисфакції можливе якщо внутрішнє законодавство це передбачає. Справедлива сатисфакція може включати матеріальне відшкодування, компенсацію моральної шкоди та судових витрат.

6. Додаткові заходи індивідуального характеру передбачають відновлення положення потерпілого, яке існувало до порушення його права (приміром, перегляд судового рішення або рішення адміністративного органу) та інші додаткові заходи, визначені рішенням ЄСПЛ 1, с. 321]. Заходи загального характеру мають вагомє значення, оскільки спрямовані на реформи загалом, і це не лише про зміни в законодавстві, а й про політико-правову реформу в державі. Дані заходи як правило передбачають певну корекцію правової системи держави, яка може бути здійснена шляхом зміни законодавства. Іноді реалізація цих заходів вимагає внесення змін в Конституцію 1, с. 323].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ляшенко Р.Д., Нагієв Б. М., Кудра А. В. Проблеми виконання рішень Європейського суду з прав людини Україною. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 320 – 324.
2. Карпович О. Г. Механизмы реализации решений Европейского суда по правам человека. *Международное публичное и частное право*. 2020. №1. С. 8 – 11.
3. Амплеева, Е. Е. Практика Европейского Суда по правам человека по рассмотрению дел в отношении Российской Федерации: учебное пособие. Ч. 1. Европейская система защиты прав человека / Е. Е. Амплеева, В. В. Фирсов. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2015. 80 с.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 25.10.2021).
5. Алиев А., Магеррамов Б. Правовые основы и пределы влияния решений Европейского суда по правам человека на правовую систему Азербайджана. *Право і суспільство*. 2013. № 5. С. 166 – 172.
6. Конституція України. Верховна Рада України; Конституція України, Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.09.2021).
7. Жирмонт А. В. Влияние решений Европейского суда по правам человека на национальные правовые системы государств-членов Совета Европы. *Беларусь в современном мире: материалы III Республиканской научной конференции, 28-29 октября 2004 г.* / Редкол.: А. В. Шарапо [и др.]. Минск: РИВШ, 2004. С. 112 – 113.
8. Implementation of the Judgments of the European Court of Human Rights in the Russian Legal System: concepts, legal approaches and practice: monograph /

T. Y. Khabrieva, A. Y. Kapustin, A. I. Kovler, etc.; ed. by V. V. Lazarev. M.: ILCL: Norma: INFRA M, 2019. 416 p.

9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 01.09.2021).

10. Стукаленко В. А. До питання контролю за виконанням рішень Європейського суду з прав людини. *Альманах міжнародного права*. 2016. Вип. 12. С. 62 – 69.

11. Матяшова М. В. Ефективність механізму захисту прав людини згідно з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2015. Т. 168. С. 98 – 101.

12. Положення про Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини: Постанова КМУ від 31 травня 2006 р. № 784. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/784-2006-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.11.2021).

13. Про утворення Комісії з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини: Постанова КМУ від 1 квітня 2020 р. № 258. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/258-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.11.2021).

14. Уряд створив спеціальну комісію для належного виконання рішень ЄСПЛ. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-stvoriv-specialnu-komisiyu-dlya-nalezhnogo-vikonannya-rishen-yespl> (дата звернення: 02.10.2021).

15. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 02.09.2021).

16. Порядок взаємодії Державної виконавчої служби України та Секретаріату Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини під час забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та виконання рішень Європейського суду з прав людини: Наказ

Міністерства юстиції України 23.09.2013 № 1989/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1642-13#Text> (дата звернення: 02.11.2021).

17. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень: Закон України від 05.06.2012 № 4901-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4901-17#Text> (дата звернення: 02.11.2021).

18. Блажівська Н. Є. Виконання рішень Європейського суду з прав людини. Порівняльний аспект. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2010. № 2. С. 84 – 89.

19. Аналіз національних механізмів судового контролю за виконанням судових рішень в Україні. URL: <https://rm.coe.int/analysis-jud-control-execution-of-judgments-ms-otradnova-ukr-final/1680a21d4b> (дата звернення: 02.11.2021).

20. [Щорічна доповідь Вищої ради правосуддя за 2019 рік «Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні» \(скорочена версія\) та висновки експертів Ради Європи](https://rm.coe.int/annual-report-2019-hcj-ukr-final/16809fb1fc). URL: <https://rm.coe.int/annual-report-2019-hcj-ukr-final/16809fb1fc> (дата звернення: 02.11.2021).

21. Синицин П. М. Рішення Європейського суду з прав людини як джерело конституційного права України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 5. С. 19 – 23.

22. Стенограма комітетських слухань Комітету з питань правової політики на тему: «Проблеми виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини» від 09.12.2020 р. URL: <http://kompravpol.rada.gov.ua/uploads/documents/33210.pdf> (дата звернення: 02.10.2021).

23. Справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» (Заява № 40450/04). Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Рішення, Справа від 15.10.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text (дата звернення: 11.11.2021).

24. Смотрич Д. В. Процесуально-правові засади виконання судових рішень в адміністративних справах: на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право / Львівський національний університет імені Івана

Франка; Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2021. 242 с.

25. Про схвалення Національної стратегії розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2022 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія від 30.09.2020 № 1218-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.11.2021).

26. Ляшенко Р.Д. Конформне тлумачення: до визначення сутності та змісту. *Правова держава*. 2018. Випуск 29. С. 389 – 395.

27. Про міжнародні договори: Закон України 29.06.2004 р. № 1906-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>. (дата звернення: 11.10.2021).

28. Левенець А. Загальна характеристика процедури виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 336 – 340. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/5/60.pdf> (дата звернення: 01.11.2021).

29. Практическая инструкция по заявлению в Европейский Суд требований о справедливой компенсации. URL: <https://europeancourt.ru/konvenciya-o-zashhite-prav-cheloveka-i-drugie-oficialnye-dokumenty/prakticheskaya-instrukciya-po-zayavleniyu-v-evropejskij-sud-trebovanij-o-spravedlivoj-kompensacii/> (дата звернення: 01.11.2021).

30. Шигапова Е. Аспекти відшкодування моральної шкоди в практиці Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 104 – 108.

31. Інформація щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини у справах проти України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/informatsiya-schodo-vikonannya-rishen-evropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-u-spravah-proti-ukraini> (дата звернення: 12.11.2021).

32. Україна посідає 7-е місце з кінця з невиконання рішень Європейського суду з прав людини. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/150919-ukrayina-zaymaye-7-mistse-z-kintsya-po-nevikonannyu-rishen-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini> (дата звернення: 12.11.2021).

33. Здебська А., Мороз І. Виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 371 – 374.

34. Садчикова О. В. Решения Европейского суда по правам человека и их значение для российской правоприменительной практики: автореф. дис. ... кандидата юридических наук: 12.00.10 / Моск. гос. ин-т междунар. отношений. Москва, 2009. 22 с.

35. Караман І.В., Козіна В.В. Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини та індивідуальні заяви: перше знайомство. К.: ВАІТЕ, 2015. 136 с.

36. Деменева А. В. Реализация Россией индивидуальных мер по исполнению постановлений ЕСПЧ: пересмотр дел в соответствии с УПК РФ. *Международное правосудие*. 2012. № 2. С. 91 – 103.

37. Юдківська Г. Restitutio Volkov in integrum. *Закон і бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/print/13880-suddya_espl_prokomentovala_rishennya_po_suddi_verhovnogo_sud.html (дата звернення: 02.09.2021).

38. Майер Ж. Щодо ролі судової системи у виконанні рішень Європейського суду з прав людини на національному рівні. *Вісник Верховного Суду України*. 2017. № 6. С. 45 – 48.

39. О'Бойл М. ОКПЧ как пример механизма парламентского контроля. Международная конференция «Совершенствование национальных механизмов эффективной имплементации Европейской конвенции по правам человека». URL: <https://rm.coe.int/16806f1da1> (дата звернення: 01.11.2021).

40. Рекомендації слухань у Комітеті на тему: «Проблеми виконання Україною рішень Європейського суду з прав людини» прийняті на засіданні Комітету з питань правової політики від 17.02.2021 (протокол № 47). URL: <http://kompravpol.rada.gov.ua/uploads/documents/33345.pdf> (дата звернення: 03.11.2021).